

A legenda szétfoslása

Két szép legendát őrzünk újbabbkori színháztörténetünkben: az egyik a marosvásárhelyi színház nagy korszakát, az *Úri murit*, a *Fáklyalángot*, Delly Ferenc, Szabó Ernő, Kőszegi Margit, Kovács György fénykorát halhatatlanítja; a másik legenda ennél is többet (bár művészileg nem emlékezetesebbet) kerekít már-már ellenőrizhetetlen eseménysorozattá: „A semmiből egy új színházat teremtettem“ lehetne a Bolyaitól elorzott (és alkalmazott) címe ennek a legendának, amely a nagybányai, illetve szatmári színházteremtéshez, a sokszor még ma is „szatmári fiatalok“ néven emlegetett, 1953-as végzős színinövendékek romantikus vállalkozásához kapcsolódik. Nincs kerek évforduló, nincs ünnepi alkalom, mégis — vagy talán annál inkább — időszerűnek látszik 1975-ben szembenézni a szatmáriak legendájával. Már csak azért is, hátha náluk is megtörténik az újabb csoda, ami Marosvásárhelyt megessett: az *Özönvíz előtt* izig-vérig modern előadásában a már szinte teljesen absztrahálódott nagyrealista hagyomány támadt új életre — a megtagadva megörzés dialektikájának elgondolkodtató példáját szolgáltatva.

Lássuk hát a szatmári (nagybányai) legendát, az írásos és a leírtaknál sokkal mélyebben gyökerező szóbeli emlékeket — hogy aztán visszajussunk a jelenhez.

A realista színház szocialista útjait kereső hazai magyar színművészetünk (1944-től számított) első tíz évének mérlegét készítve, illetve a tizenegyedik új évadra tekintve előre, Szabó Lajos és Szentimrei Jenő már az eredmények s egyúttal a reménységek között említhette az *Utunkban* a fiatal, mindössze egyéves múlttal rendelkező nagybányai magyar társulatot. Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy itt még csak a felsorolásban jut nekik hely, de hát 1953. szeptember 24-től 1954 nyaráig-őszéig igazán rövid idő telt el. Magáról az eseményről, a rendhagyó színházalapításról Szász János ugyancsak szerény jegyzetben számol be; amolyan félig riportot, félig színikritikát ír, ám mind a riportelemekből („az állványzatokat még nem bontották le. Hátral a habarcsot keverik, építkeznek, elől folyik a próba, megkezdődik az előadás“), mind a kritikai megjegyzésekből sejteni lehet, hogy többről van szó, mint Gorbátov *Apák ifjúsága* című drámájának bemutatójáról vagy akár a nagybányai színház magyar tagozatának bemutatkozásáról. (*Egy színházi est alkalmából*. Utunk, 1953. 45.) A Tompa Miklós és Harag György rendezte előadásban a cikkíró a központ és vidék közti különbség megszűnését ünnepli, pontosabban ebbe a megállapításba rejti lelkesedését.

Valóban lelkesítő feladatra vállalkozott az akkor kolozsvári Színművészeti Intézet végzős osztálya: elhatározták, majd kijárták, hogy együtt maradassanak — saját színházat teremtsenek egy fejlődő iparközpontban, a korábban csak festőktől kedvelt bányavárosban. Az ifjúság romantikáján túl az tette igazán figyelemreméltóvá ezt a hőskorszaki kezdeményt, hogy nem akármilyen tehetségek gyűltek össze ezen az (országos tehetségkutató akció alapján kialakult) évfolyamon: a velük indult, de nem velük végzett Vadász Zoltán mellett mai színművészetünk olyan egyéniségeit találhatjuk közöttük, mint Ács Alajos, Csiky András, Elekes Emma, Köllő Béla, Török István, Vándor András. Már bizonyos szakmai tapasztalattal csatlakozott hozzájuk, sőt tulajdonképpen a művészeti vezető szerepét vállalta az alig idősebb Harag György, az alapító tagok közül a másik rendező pedig Farkas István volt; 1954—1956 között Szabó József is itt dolgozott. Irodalmi titkárként Kovács Ferenc szegődött (tényleg az irodalom oldaláról) mindjárt hozzájuk. (Az

igazgatói funkciót kezdetben a grafikus Erdős I. Pál töltötte be.) E — hiányos — névsor mai ismeretében nem tűnik költői túlzásnak Kányádi Sándor 1954-es keltezésű verse, a vers következő négy sora sem:

*Nem becézünk bár, de egy ország
viseli gondotokat, s mintha
ez az ország most körületek —
töletek is fiatalodna.*

(Búcsú a nagybányai színészekről)

Az igazolás azonban csak néhány esztendővel később válik egyértelművé: főként az 1958—1959-es színiévadban, amikor többek közt a *Kerge birka* (Baranga), a Harag rendezte *Anna Frank naplója* arat megérdemelt sikert, és Csíky András Hamletként mutatkozhat be a közönségnek. Nem érdektelen idézni például Földes László *Kerge birka*-kritikájából: „Baranga vígjátékát több színház játszotta a múlt években. A szatmáriak új előadásá mesze felülmúlja a darab minden eddigi megjelenítését a hazai magyar színpadokon.“ (*A Kerge birka a szatmári színpadon*. Utunk, 1958. 44.) Elsőrangúnak minősíti a rendezői (Farkas István) és a színészi teljesítményt. Közel két évtized távolából felidézett személyes élményeim ugyan csak egy fiatalos, *realista, politikus színház* emlékét őrzik, amely Móricz Zsigmondal és Shakespeare-rel, Tolsztojjal és Arbuzovval, Kruczkowskival és Sarkadi Imrével, Otčenásekkel és Mirodannel, Nagy Istvánnal és Osborne-nal tudott saját közönségéhez szólni, időszerű kérdéseket és részben válaszokat fogalmazni.

E szerzői nevek egy része tulajdonképpen már nem is az országos hírt és díjakat hozó első nagy évadhoz fűződik, hanem a hatvanas évek első fele újabb sikereihez, amikor Nagy István „majdnem vígjátékát“ (*Nézd meg az anyját*) viszik sikerre (69 előadás, közel harmincezer néző!), amikor Gábor Miklós és Váradi Hédi teljesítményéhez viszonyítva is emlékeztetést tudnak adni Sarkadi *Elveszett paradicsomában* (Cseresnyés Gyula rendezése, Csíky és Elekes kettőse), s amikor Osborne világhírű drámáját, egy XX. század közepi életérzés legrepresentatívabb kifejezését országos bemutatóként hozzák közönségük elé. Íme, mit írt Földes László a *Nézz vissza haraggal* szatmári bemutatója után: „Nem szeretem a lelken-dézést, de örülök, hogy alkalmat szolgáltatottak fenntartás nélküli lelkesedésre. Mert itt még az árnyalatokban sincs félreértés vagy félrejátás.“ („*Dühöngő*“ *szatmáriak*. Utunk, 1965. 14.) Elekes és Csíky játékát jellemzi Földes e szavakkal, de a Boér Ferencét is „pontos és hibátlan“-ként minősíti, Kovács Ferenc rendezését pedig maradéktalan színpadi varázslatnak nevezi. Ha mindehhez hozzászámítjuk néhány szatmári színész filmsikereit (Csikyét, mindenekelőtt a Ciulei-féle *Akaszottak erdejében*, Török Istvánét a Kósa rendezte *Ítéletben*), nagyjából előttünk a kép: a legenda valóságfedezete.

A „legenda“ emberi vonatkozásairól többet tudhatunk meg a társulat alapító tagjaival s az újabban Szatmárra került ifjú színészekkel folytatott beszélgetésekből. A „legenda“ ugyanis él, s talán még nyomatékosítja is a régiek nosztalgiaja — a fiatalokat viszont inkább nyomasztja a hallomásból ismert múlt, amely szerintük senkinek sem biztosíthat előjogokat. Már önmagában a kérdés ilyenszerű jelentkezése sejteti, hogy Szatmáron ma nemigen érvényesül az abszolút művészi tekintély, megoldatlan problémák vannak. Az „öregek“ nosztalgikus emlékezésében ugyanezt tapasztalni: ha ugyanis olyan közös, az egész színházi kollektívát érdeklő és mozgósító művészi produkciók készülnének, mint a Harag idejében, nem kellene annyit emlegetni a régi időket, amikor nemcsak azok vettek részt egy-egy előadás előkészítésében, akikre a rendezést és a szerepeket kiosztották. Persze, alkat, kiélt és ki nem élt művészi ambíciók, sértettségek függvényében a véle-

mények el-eltérnek, sőt néha homlokegyenest ellenkeznek egymással, de az ellentétes vélemények mögött is felcsillan a „valamikor minden szép volt“ romantikája.

Nos, ahhoz, hogy az Északi Színház magyar tagozata kimáshzasson a nosztalgia meszesgödreből, elsősorban a „legendával“ kell szembenéznie; tudatosítania kell, hogy az 1958—1959-es vagy a hatvanas esztendőök nagy vagy legalábbis jó évadjai után egy-egy újabb, alkalmi siker (*Becket, A király halódik, IV. Henrik*) csupán arra volt jó, hogy a nézőben is felébressze a nosztalgiát a néhány évvel azelőtti szatmári színház iránt, s elgondolkozzunk egy tehetséges művészi közösség alakulásán. Számunkra a téma nyilván a maga konkrétumában, kortársi színháztörténetünk szempontjából fontos, de általánosabb jelentése, művészetszociológiai, színházzsociológiai érdekessége is van. Ritka ugyanis az ilyen alkalom, hogy egy, lényegében huszonnégy éven át együttmaradt, annak idején homogénnek látszó színházi társulat fejlődését kísérhessük figyelemmel, az egyéni és közösségi érdekek viszonyának módosulásait, a változatlan környezet hatását a művészi koncepcióra és művészi teljesítményre, az egymás közötti kapcsolatokra. Noha a hajdani végzős osztály, illetve az alapító tagok között volt életkorbeli különbség, mégis az akkori huszonévesekkel a mai jó-negyveneseket szembesíthetjük — s ez művészetszociológiailag sem érdektelen. Hozzáteve, hogy a mai negyvenesek a szatmári együttesben a mai huszonévesekkel is szembesítődnek.

Az „idegenek beszivárgása“ tulajdonképpen már másfél évtizede kezdődött, Korcsmáros Jenő és Boér Ferenc azonban viszonylag hamar beilleszkedett a régi gárdába, ez tehát éppúgy nem hozott lényeges változást, mint Krasznai Paula korai távozása (Kolozsvárra), jóllehet akkoriban (ma is így emlékeznek az eseményre) traumaként érte a közösséget. Az igazi problémák később, a hatvanas évek közepe felé jelentkeztek, amikor az igazgató Harag György távozott, majd mindjárt utána, Farkas István eljövételével, a szatmári színház rendező nélkül maradt. Így kezdett rendezni, megkísérelve pótolni az űrt, az irodalmi titkár Kovács Ferenc és a színész Cseresnyés Gyula — hogy aztán 1969-től Cseresnyés is Temesvárt rendezzen. (Ugyanakkor szerződött át Nagyváradra, illetve Sepsiszentgyörgyre Vándor András és Köllő Béla.) Vagyis az a színház, ahol néhány évig Harag, Szabó József és Farkas személyében három rátermett rendező dolgozott együtt, hirtelen művészeti vezető egyéniség nélkül maradt. (A szimpla vegetálást is veszélyeztető helyzeten enyhített Kovács Ádám alkalmazása, majd az új irodalmi titkár, Gyöngyösi Gábor is belekóstolt a rendezésbe — Kovács Ferenchez hasonlóan nem eredménytelenül.)

Pedig éppen most lett volna igazán szükség egy erős vezető egyéniségre, amikor az indulás romantikus lendülete természetesen alábbhagyott, a régi színészgárda egyes tagjai alkotói problémákkal küzdenek, s a távozottak helyére érkező fiatalokat be kellene építeni az együttesbe. Ez a feladat rendezőre vár. A színész-igazgatók — Csíky András, utána pedig Ács Alajos —, színészi és vezetői képességeiktől függetlenül, nem oldhatták és nyilván nem is oldották ezt meg; a műsorgetv összeállítás, a tervteljesítés, a kiszállások, a személyi és adminisztratív kérdések rendezése épp elég gondot jelentett. Nem szólva arról, hogy a „primus inter pares“ mindenütt, a színházban pedig különösen kényes probléma — hát még ha az a bizonyos „primus“ színész, nem pedig rendező...

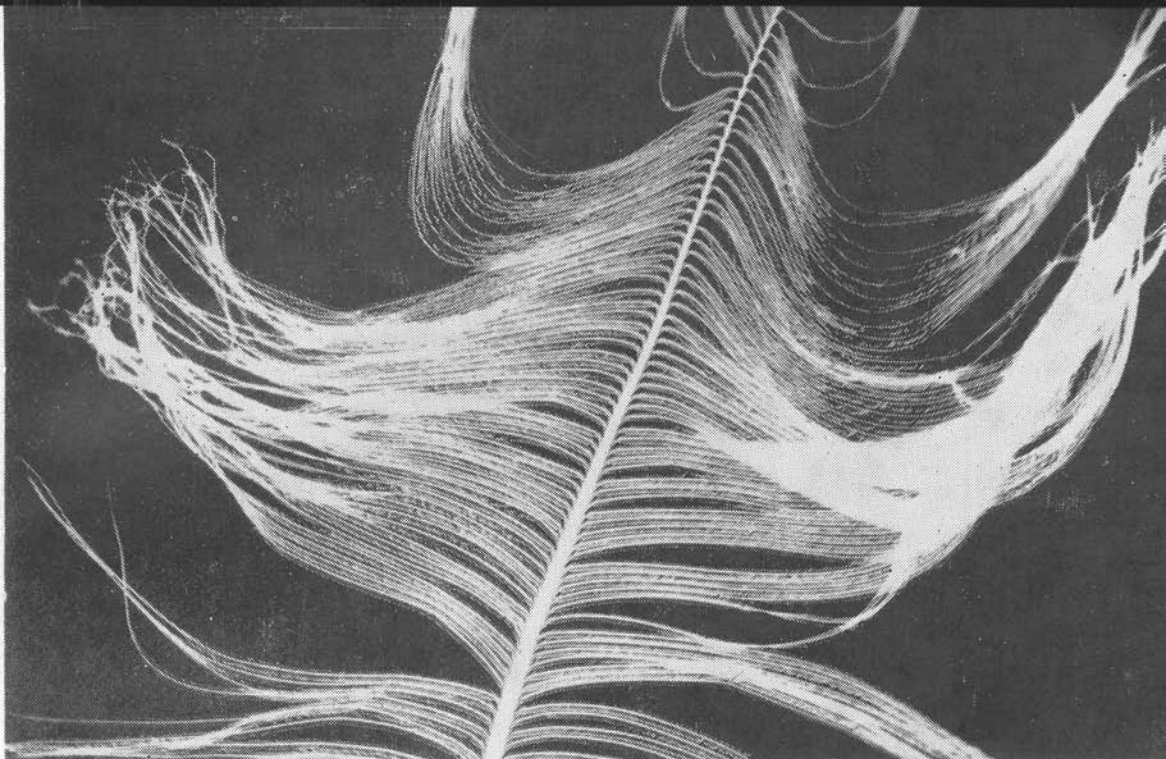
A repertoár összeállítása sem kis gond, különösen egy Szatmár típusú kisvárosban, ahol azonban erős tehetségek gyűltek össze, s a legjobbak természetesen nem akarják föladni régi művészi ambícióikat. A legegyszerűbb megoldásként kínálkozik — mind a közönségigény kielégítése, mind (ezzel összefüggésben) a pénzügyi terv érdekében — a zenés vígjátékok részarányának növelése. Az *Isten veled édes Piroskám* az 1968—1969-es évadtól 1971-ig 141 előadáson mintegy hat-

vanezer embert hozott be a színházba (a kb. 400 férőhelyes szatmári teremmel s a vidéki kiszállások művelődési házaival számoljunk!), *A szabín nők elrablása* 100 előadáson negyvenezer nézőt; a bemutatón rendezőileg-színészilag még korántsem igénytelen *Rút kis kacsával* az egész évi bevételi tervnek a 43%-át (!) teljesítették (99 előadás 47 ezer nézővel). Helytelen volna egyoldalúan „leírni” ezeket az előadásokat a művészeti nyereséglistáról, hiszen részben igazuk van azoknak, akik különösen a fiatal színészek számára lehetőséget látnak ebben a műfajban, hogy felszabadultan lépjenek a színpadra, s megkóstolják a sikert; de nem kisebb a veszély sem: az olcsó siker csábítása, a tehetség kimunkálásának, egyáltalán érdemi kipróbálásának az elhanyagolása.

A közönségnevelésnek s a színészi önevelésnek semmiképpen sem e „zenés örömmök” az elsődleges eszközei. Sokszor viszont azok a darabok, illetve előadások sem, amelyek a színház egy-egy vezető művésze kedvéért kerülnek be a műsorgeterbe, az egyébként méltánylandó szempont alapján, hogy ugyanis bűn hónapokon vagy éppen évadokon át paragon — szerep nélkül — hagyni a legrangosabb színészegyeniségeket. Legutóbb Molnár Ferenc *Testőrét* láthattuk így a szatmáriaktól, az Elekes—Csíky—Ács hármassal, és újra bebizonyosodott, hogy nemesebb művészi ösztönzés híján csupán a bizonyítani akarás még a legjobb színészeket sem vezetheti igazán számottevő eredményhez; a többféle indoklású kihagyások különben is görcsöket okoznak — éppúgy, mint az élsportolóknál. Több sikert hoztak (mind a színésznek, mind a színháznak) az egyéni kezdeményezések — bár e „partizánakciók” gyakran nem kapták meg a már kezdettől (s nemcsak a siker után) indokolt támogatást. Zsoldos Árpád — Gyöngyösi Gábortól segítve — így vitte országos sikerre Kocsis István monodramáját, a *Bolyai János estéjét*, majd irodalmi műsorok után Boér Ferenc vállalkozott — néhány színésztársától és ismét Gyöngyösitől támogatva — egy nehéz Platón-szöveg, a *Szokratész védőbeszéde* előadására, figyelemreméltó eredménnyel.

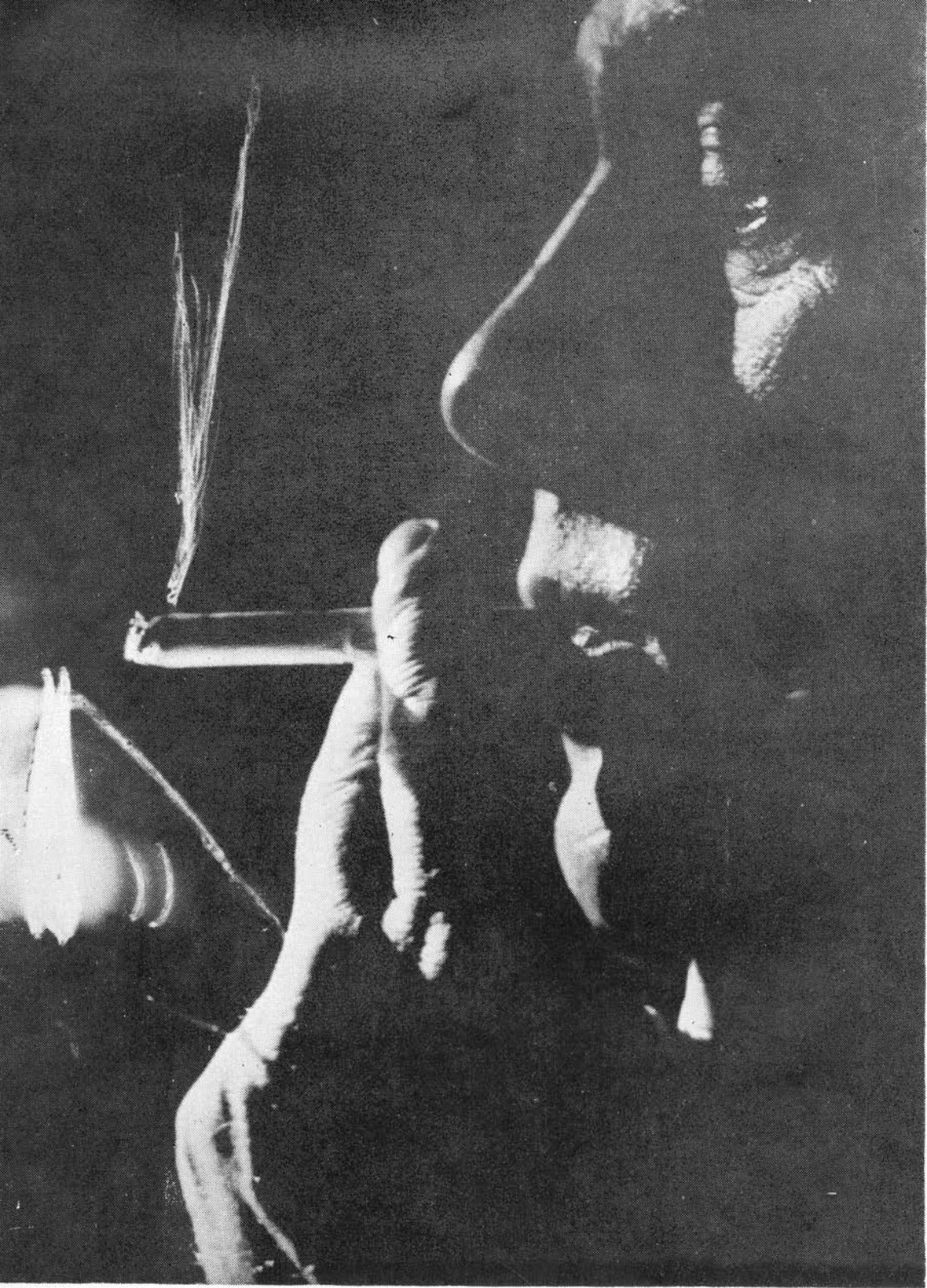
A tartós művészi siker záloga azonban a saját szerzők megtalálása, velük és általuk egy sajátos színházi forma, sajátos színpadi nyelv kialakítása. A szatmáriak nem most indulnak el ezen az úton: több-kevesebb visszhangot és elismerést kiváltó országos bemutatóik közül elég, ha a *Nézd meg az anyját* friss hangú, realista vígjátéki előadására gondolunk, amely a szöveg kínálta lehetőségeket messzemenően kijátszva, a várhatónál jelentősebb művészi eseménnyé vált. Sajnos, nem ismétlődött ez meg az *Ünnepek háza* bemutatóján, pedig Kányádi Sándor darabjának alapvetésében súlyos-hiteles életanyag fogalmazódott meg.

Megkülönböztetett figyelmet érdemel a szatmári magyar társulat Kocsis István-sorozata: *A nagy játékossal* kezdődött s a Bolyai-dramával folytatódott sor vezetett el az 1972—1973-as évadban a *Megszámláltatott fák*, az 1974—1975-ösben pedig a *Magellán* vállalásához. Öt-hat év alatt ez a négy Kocsis-bemutató (s az új évadra tervezett ötödik, a *Tárlat az utcán*) akkor is színháztörténeti érdem romániai magyar művelődésünkben, ha a színpadi teljesítmény egyik alkalommal sem volt oly egyértelműen meggyőző és lenyűgöző, mint mondjuk az *Özönvíz előtt* vagy az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* a marosvásárhelyi, illetve a kolozsvári színházban. Nem elhanyagolható szempont azonban, hogy Zsoldos Árpád, Boér Ferenc, Ács Alajos, Korcsmáros Jenő színészi pályáján egy-egy (vagy több) Kocsis-szerep máig emlékezetes (és Kocsis művészetét szolgálva tette meg első rendezői lépéseit Gyöngyösi). S mindegyik szatmári Kocsis-bemutatónak voltak olyan feszült pillanatai, amelyek már e drámák gondolatait és (főként az újabbak) szövegét maximálisan érvényesítő nagy színház lehetőségét villantották fel. Nem utolsósorban épp ezek a bemutatók kezdik megérlelni egyes szatmáriakban a felismerést, hogy csakis a sajátunkkal biztosíthatjuk helyünket az országos színházi életben s a nagyvilágban.

**KABÁN JÓZSEF: VERSTÉMAK I—III.
TOLL; EGY IFJŰ ZONGORISTAHOZ**

SZENVEDÉLY

A felismeréstől a megvalósításig természetesen nem könnyű és nem rövid az út. Igényes repertoár mellett mindenekelőtt a rendelkezésre álló művészi erők összefogására — egyúttal: a színház felszámolására van szükség. Ma még „öregek” és fiatalok egyaránt panaszkodnak a szerephiányra, legalábbis a méltó szerep hiányára, külön-külön bizonyítási kísérleteik azonban (legutóbb *A testőr*, utána pedig *A hetvenkedő katona*, a fiatalok parádés felvonulási lehetősége) nem egyértelműen meggyőzőek. A középserzből kilépni a régi és friss ambíciók összehangolásával lehetne talán — olyan rendezői irányítás alatt, amely már kezdettől bizalmat ébreszt. Kitorolni a legenda bűvköréből, a belső (társulaton belüli) és a külső elszigeteltségből (például vendégrendezők meghívásával), legyőzni a langyos közönyt a legendán-kívül-maradottakban, s olyan közös munka szubjektív feltételeit kialakítani, amely a hőskort konkrét példának vegye: íme, a mai szatmáriak előtt álló művészi feladat — jó két évtizeddel a színházteremtés, másfél-egy évtizeddel a nagy sikerek után...

PALOCSAY ZSIGMOND

KÉSŐ BÁNAT

Eljátszta, mókáztam
mező-szál virággal;
kékjeim rámfagytak,
bordóimat színehagyta;
estipillém szárnya:
szirma-havazása _____

több volt az érintése,
mint a többi méze

ŐZIKE

Lapát-füled élő,
kétágú rádiószonda;
kürtszó számodra
a szünyognóta

csended piszkolja
csívi-csermely,
— ha poszméh is beledöng
attól teljes

SZENVEDÉLY

Csonkig szívom csikkem,
(napjaim „cinkelem”);
ászaimat heges
képedhez verem
savószemű zsarnok:
Rabtartó Szenvedély

TOLL

Less, lopj bármit a természettől,
— utánozz színt, bármily vonalat
és idegen akkor nem marad
semmi tőled,
a TÖKÉLY és CÉLSZERŰ benne léssen
ember ezeregy kacatodban

ÁTOKÚZÓ

Vesd ki banya a varjaknak,
ami benned károg.
— Repüljön el tőled
Féherholló-szárnyon

EGY IFJÚ ZONGORISTÁHOZ

Győzd le benne a gépet,
hüros-nádsípos kézzel;
csald ki belőle csöppig,
mit tőkéje alatt rejteget